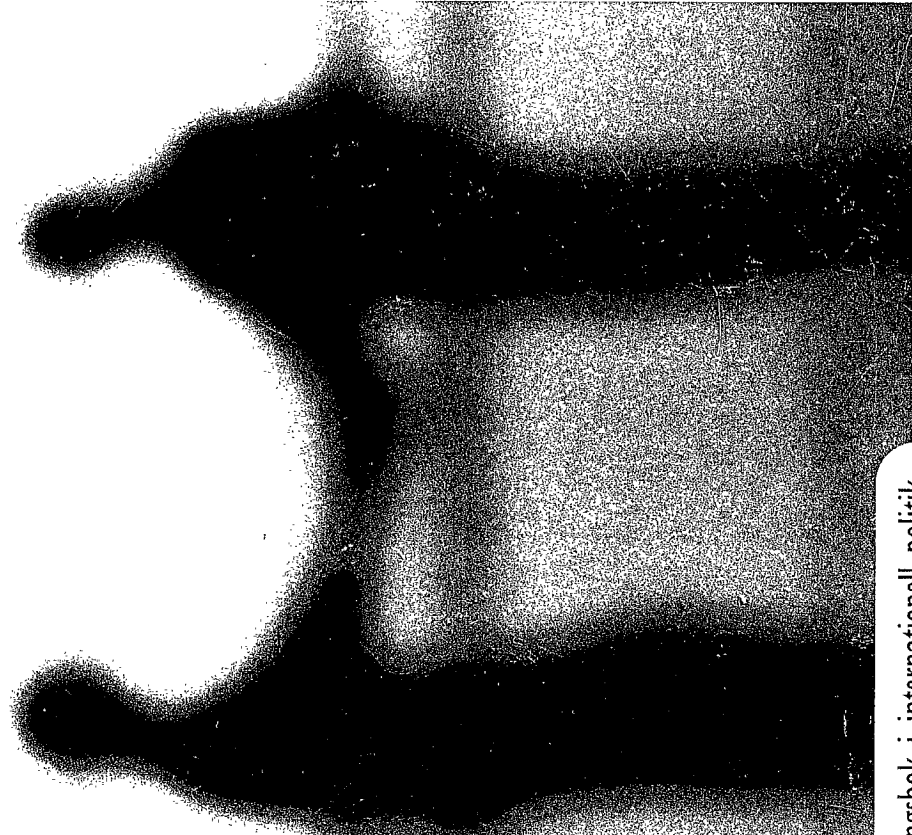

Krig och fred

En fakta- och fördjupningsbok i internationell politik

Kim Gabrielson

KAPITEL 1

OM KRIG

KRIG SOM HAR FÖRÄNDRAT HISTORIENS FÖRLOPP

I alla kulturer och samhällen och genom alla tider har krig utkämpats. Ibland har det gällt strider mot yttre fiender som ansetts hota det egna samhället. Det kan också ha varit inbördes strider mellan olika maktgrupperingar inom ett land. Krig har i alla tider varit ett sätt att söka lösa konflikter när parterna inte kunnat finna någon annan lösning. I en del så kallade primitiva samhällen har dock krig – tvärt emot vad man kanske kan tro – inte varit det vanligaste sättet att lösa konflikter. Först efter att utifrån ha utsatts för tryck har dessa i grunden fredliga samhällen försökt att försvara sig med vapen. Ett bland många exempel på detta är pygméer i Afrika.

Vid sidan av farsoter och naturkatastrofer är krig den faktor som starkast har påverkat den historiska utvecklingen i världen. Digerdöden skördade omkring 25 miljoner offer i Europa i mitten av 1300-talet. Naturkatastrofer i form av översvämningar, jordbävningar, vulkanutbrott och klimatförändringar har också starkt påverkat utvecklingen. Antalet offer på grund av naturkatastrofer kan knappast uppskattas, men uppgår till åtskilliga miljoner under historiens lopp. Så till krigen.

Vid åtskilliga tillfällen i mänsklighetens historia har utvecklingen stått inför vägskalet, då krigiska lösningar på konflikter mellan olika parter lett till att en utvecklingstendens brutits och en annan förstärkts. Om till exempel inte grekerna hade segrat i striderna mot perserna på 400-talet före Kristus, skulle vägen ha legat öppen för en persisk kontroll av det rika Medelhavsområdet. 200 år senare kämpade romare och kartager om makten och kontrollen över Medelhavet. Dessa krig resulterade i att Rom blev ett världsvälde med sin största utbredning omkring år 117 e Kr – vid kejsar Trajanus död. Men imperier tycks kännetecknas av både tillväxt och förfall. Det romerska rikets nedgång och fall på 400-talet efter Kristus var till stor del en följd av upprepade invasioner och krigståg från folkstammar utanför imperiet. Vi skall ge ytterligare några exempel på krig som har förändrat den historiska utvecklingen. De exempel som presenteras här är samtliga hämtade från den västerländska kulturkretsens historia. Självfallet kunde även exempel hämtas från andra kulturer.

Den frankiska hären under Karl Martell stoppade vid Poitiers år 732 den arabiska hären. Det är inte självklart att denna islamitiska här skulle ha kunnat tränga vidare norrut, men nu började den långsamt tvingas söderut. Men det dröjde 750 år, till år 1492, innan de sista resterna av denna muslimska invasionshär kunde tvingas tillbaka ända till Nordafrika. År 1066 invaderade normanderna under Wilhelm Erövraren England och besegrade anglosachserna vid Hastings. Detta kom att påverka den europeiska historien mycket starkt. Här kan vi se det första fröet till det som på 1300-talet kommer att utvecklas till det väldiga hundraårskriget mellan England och Frankrike. Detta krig kom inte till ett avgörande förrän på 1450-talet.

Andra krig som på ett tydligt sätt har förändrat den historiska utvecklingen är de västerländska erövringskrigen, först i Sydamerika från början av 1500-talet, därefter nybyggarnas och senare Förenta Staternas armés krig mot indianerna i Nordamerika under 1800-talet.

KAPITEL 1

Dessa krig kom att få karaktären av utrotningskrig och reducerade ursprungsbefolkningarna till små minoriteter på den amerikanska kontinenten. Det Nordamerikanska inbördeskriget 1861-65, vilket var ett av de dittills mest blodiga krigen i historien, kom att få enorm betydelse för Förenta Staternas utveckling under det närmast kommande seklet. Ett krig som i stor utsträckning har präglat de politiska förhållandena i Europa under de senaste 120 åren är det fransk-tyska kriget 1870-71. Det kriget resulterade inte bara i att en ny stormakt i Europa framträdde på den historiska scenen – det kejsarliga Tyskland. Kriget skapade också delvis de spänningar som 1914 ledde till det första världskrigets utbrott, vilket ju i sin tur utgjorde en förutsättning för det andra världskriget.

KRIGENS OFFER I VÅRT SEKEL

Om vi jämför krig i äldre tid med krig i modern tid kan vi finna en uppenbar förändring: Ju längre fram i historien vi kommer, desto större personella och tekniska resurser har satts in i de olika krigsföretagen och desto större förödelse har krigen medfört i absoluta tal räknat. I relativa tal mätt så kom många av krigen i äldre tid att medföra enorma åderlåtningar av ländernas befolkningar. Som exempel kan vi ta det stora nordiska kriget 1700-1721. Historiker beräknar att det under detta krig dog 200 000 svenska och finländska soldater. Detta motsvarade då ungefär 12 årskullar med 20-åringar. Mätt i dagens befolkningsförhållanden motsvarar detta att drygt 10% av befolkningen skulle dö – alltså nära en miljon människor.

Under 1900-talet har två förödande världskrig utkämpats. Båda dessa krig hade sitt ursprung i konflikter mellan stater och folk i framför allt Europa, men kom att sprida död och elände också långt utanför vår världsdelen. Detta gäller i synnerhet det andra världskriget. I de båda världskrigen dog sammanlagt 25 miljoner soldater och lågt skattat 36 miljoner civila.

Under det första världskriget 1914-18 var förhållandet mellan dödade soldater och civila 8:1 – det gick åtta döda soldater på varje civil offer.

Antalet döda civila resp. soldater under de båda världskrigen:

	<i>1:a Världskriget</i>	<i>2:a Världskriget</i>
<i>Civila</i>	<i>1,4 milj</i>	<i>34,3 milj</i>
<i>Soldater</i>	<i>8,4 milj</i>	<i>16,9 milj</i>

Det normala under de tidigare århundradenas krig var att merparten av offren var soldater. De flesta soldater som dog under de så kallade religionskrigen på 1600-talet avled dock inte i strid. De flesta dödsfallen i dessa krig orsakades i stället av dålig hygien och av epidemier av olika slag. Totalt dog under första världskriget omkring 8,5 miljoner soldater och nära 1,5 miljoner civila. Möjligen var första världskriget det första krig där fler soldater dog i fält än i förläggningar på grund av undermålig hygien och sjukdomar. Under alla tidigare större krig har det största hotet mot soldaternas liv varit den undermåliga hygien, som gjorde obetydliga skador livshotande, i kombination med de epidemier som följde i krigens spår.

I krig dör inte bara soldater på grund av de militära kampanjerna. I alla krig drabbas också civilbefolkningen direkt eller indirekt. Direkt genom att städer och byar erövrats eller beskjuts och indirekt genom att resurser dras från icke-militära sektorer till militära. Genom krigshandlingar har också produktionen av livsmedel hindrats, liksom handel med varor mellan och inom krigförande länder. Även icke-krigförande länder har drabbats av detta och i sista hand drabbas en dåligt försörjd och försvagad befolkning av sjukdomar. Ett exempel på detta finner vi under det första världskriget. Mot slutet av kriget, under hösten 1918, drabbades Europa av spanska sjukan – en svårartad influensaepidemi som kom att skörda miljontals offer. Åtskilliga unga soldater led en alltför tidig död. Även Sverige drabbades hårt av detta influensavirus, speciellt bland de delar av befolkningen som hade nedsatt kondition och som led av olika bristsjukdomar.

Det andra världskriget uppvisar en helt ny bild av krigföringens "utveckling": Det civila samhället drabbades nu ännu mycket hårdare. Om vi tittar på relationen civila offer i förhållande till militära offer ser vi att relationen nu var 2:1. Antalet civila offer var alltså dubbelt så stort som antalet militära offer. En annan olikhet jämfört med tidigare större krig, till exempel första världskriget, var att de dödade soldaterna i större utsträckning dog i strid. De två världskrigen ledde, som tidigare nämnts, till

KAPITEL 1

att drygt 60 miljoner människor dog. Då är ändå inte de som dog på grund av svält eller andra umbäranden medräknade, inte heller de nazistiska koncentrationslägrens drygt 6 miljoner offer.

VAD KÄNNETECKNAR EN VÄPNAD KONFLIKT?

Antalet väpnade konflikter i Europa har efter 1945 varit få, fram till 1990-talets politiska och ekonomiska sönderfall i det forna östblocket och på det före detta jugoslaviska territoriet. Det stora flertalet väpnade konflikter i världen har i stället varit utomeuropeiska. Likväl har flertalet av världens länder varit inblandade i väpnade konflikter sedan 1945. Av världens stater har endast Sverige och Schweiz undgått krig, inbördeskrig eller militära kupper sedan 1914.

Vi definierar en väpnad konflikt på detta sätt:

- att minst en regering är part i konflikten
- att konflikten gäller regeringsmakten i ett land och/eller kontrollen över ett territorium
- att minst 1000 människor har dött i strider

En svensk konfliktforskare har med utgångspunkt från denna definition beräknat antalet konflikter i världen mellan 1945 och 1989:

Antal väpnade konflikter i världen 1945 – 1989 (efter K. Lindgren)

	<i>Genomsnitt per år</i>	<i>Totalt under 45 år</i>
<i>Mellanstatliga konflikter</i>	0,5	21
<i>Inomstatliga konflikter</i>	1,8	84
<i>Summa</i>	2,3	105

Inte mindre än 105 krig eller väpnade konflikter har alltså ägt rum enbart efter 1945. Om vi ändrar vår definition eller tillför nya kriterier för vilka konflikter som skall tas med så förändras naturligtvis bilden. Om vi skulle räkna med "mindre" militärkupper med ett fåtal dödade och så kallade "låg-intensiva" konflikter skulle antalet stiga betydligt. Framför allt under

åren efter 1989 har ett antal mycket svåra konflikter utbrutit. Europa, som under efterkrigstiden nära nog varit förskonat från krig, har under perioder i sina östra delar hotats att slitas sönder av svåra etniska konflikter – detta som en följd av de djupgående politiska förändringarna i det forna östblocket. Upplösningen av Sovjetunionen och Jugoslavien har gjort att de etniska motsättningarna, vilka var hårt kontrollerade under den kommunistiska perioden, nu har kommit upp till ytan igen. Historiska motsättningar mellan olika folkgrupper som tidigare kunde kontrolleras av starkt centraliserade enpartistater, har lett till väpnade konflikter med tusentals dödsoffer. Enbart i Tjetjenien beräknas väsentligt över 100 000 människor hittills ha dött på grund av striderna mellan tjetjenska rebeller och ryska trupper. Detta är nedslående fakta. Pessimisten skulle kanske nöja sig med detta eller säga att det visar på människans inneboende ondska. Den förnuftige däremot söker efter kunskap för att förstå orsakerna, för att sedan söka förändra verkligheten. Så låt oss därför göra det!

NÅGRA NYCKELBEGREPP I FREDS- OCH KONFLIKTFORSKNINGEN

För att vi skall kunna beskriva något, måste vi först definiera vilka begrepp vi tänker använda. Vi skall här precisera och definiera ett antal viktiga begrepp vid studiet av internationella konflikter.

Krig och fred

Vi utvecklade tidigare en preliminär definition av begreppet krig. Som krig räknade vi konflikter där minst en regering är part i en konflikt, som gäller kontrollen av ett territorium och där minst 1000 människor har dött i strid. Detta är naturligtvis en godtycklig definition. Vi kan införa fler kriterier och på så sätt få en annan bild av verkligheten. I en studie fann man 120 "krig" mellan 1945 och 1986, medan en annan studie identifierade 269 fall av "internationella väpnade konflikter". Beroende på vilken definition vi väljer får vi alltså olika resultat.

Vi kan också försöka definiera vad som borde vara enkelt, nämligen krigets motsats: Fred. Men också här uppstår svårigheter. En diskussion har uppstått där olika freds- och konfliktforskare börjat tala om en negativt definierad fred och en positivt definierad fred. Den negativt definierade

KAPITEL 1

freden skulle då vara ett tillstånd med avsaknad av krig, medan den positiva freden skulle innefatta t ex harmoniskt samarbete, social rättvisa, jämlikhet och avsaknad av utsugning och dominansrelationer. Dessa olika fredsbegrepp kan med en viss förenkling sägas företrädas av två olika skolor inom freds- och konfliktforskningen: De så kallade realisterna kan sägas företräda ett synsätt där man söker beskriva den värld vi lever i och därför föredrar de att utgå från den negativt definierade freden, medan radikalerna föredrar den positivt definierade freden, då vi lever i en värld utan krig, svält och fattigdom. Denna utopiska värld tycks dock vara mycket avlägsen. I praktiken tycks dessa skolors forskningsinriktning inte skilja sig så mycket åt, då merparten av den forskning som faktiskt bedrivs, gör det med den "negativa freden" som utgångspunkt.

Olika konfliktbegrepp

Om fredsbegreppet är svårdefinierat, så gäller detta konfliktbegreppet i ännu högre utsträckning. För att förenkla det hela, skall vi anknyta till det konfliktbegrepp som många författare ansluter sig till:

En konflikt existerar om A och B finner det omöjligt att fördela eftertraktade värden på ett sätt som tillgodoser både A:s och B:s mål och intressen.

Utifrån denna definition kan vi tala om två grundläggande konfliktbegrepp: Med mållkonflikter menar vi subjektivt definierade konflikter, alltså då minst två parter har samma mål. Dessa parter gör exempelvis anspråk på samma territorium eller på samma eftertraktade råvaror, t ex guld och olja. Genom historien har detta varit den typiska konflikten. Intressekonflikter är däremot strukturellt definierade. Med det avser vi att det finns relationer mellan stater och att dessa relationer medför eller innebär ett ojämlikt förhållande mellan staterna. Många forskare anser att förhållanden mellan i-länder och u-länder alltid tenderar att vara ojämlika, inte minst för att handeln mellan länderna är ojämlik. Det finns en mycket tydlig tendens att priserna på industrivaror (t ex bilar och traktorer) stiger snabbare i pris än varor som produceras i u-länderna. Det betyder att u-länder måste sälja allt mer av sin produktion till relativt lägre priser för att ha råd att köpa i-världens produkter. Handelsvillkoren (terms of trade) försämras för u-länderna. Detta kan tolkas så att det finns en dominansrelation mellan i-länder och u-länder. En sådan tolkning är dock inte självklar.

Sådana intressekonflikter kan omvandlas till målkonflikter, där parterna har en klar uppfattning om konfliktens natur. Ett exempel på detta var de oljeproducerande ländernas försök att driva upp oljepriserna under 1970-talet. Till att börja med var de oljeproducerande länderna svagare än i-länderna, då de inte kunde samarbeta. Dessutom ägdes stora delar av oljeanläggningarna av västerländska oljebolag. En intressekonflikt förelåg. Men när de oljeproducerande länderna gick samman i OPEC och kunde börja samarbeta om prissättning uppstod en målkonflikt, där i-ländernas målsättning var fortsatt låga priser på olja, medan de oljeproducerande staterna ville höja sina oljeinkomster. Kortsiktigt segrade OPEC-länderna i den konflikten.

Till dessa grundläggande konfliktbegrepp skall vi föga ytterligare två av något annorlunda natur. För det första – om två parter är oeniga om vad som är värdefullt, så talar vi om en värdekonflikt. Exempel på värdekonflikter kan vara ideologiska konflikter. Ett historiskt exempel är 1600-talets europeiska krig, som ju delvis handlade om den vilken religion framför allt folken i Mellanuropa skulle tillhöra. Även efterkrigstidens "kalla krig" mellan två motsatta politiska och ekonomiska system kan ses som exempel på en värdekonflikt. För det andra – vid rangkonflikter är två parter eller nationer överens om att det är bättre att ha än att inte ha t ex tillgång till oljekällor eller guldgruvor. Såväl konflikten mellan Irak och FN-alliansen i början av 1990-talet som Irakkriget 2003 handlade ju åtminstone delvis om tillgången till oljekällor. När Irak efter alliansens angrepp i januari 1991 inte längre kunde hålla Kuwait, beslöt Saddam Hussein att förstöra så mycket som möjligt av oljekällorna för att på detta sätt minska motpartens vinst. Det är tydligt att det vid rangkonflikter råder knapphet: Alla kan inte ha mycket av det åtråvärda (absolutmål). Alla kan heller inte ha mest (relativmål).

Om konfliktobjekt

En viktig uppgift för all forskning är att göra meningsfulla indelningar och preciseringar av centrala begrepp. Konflikter kan – liksom andra begrepp – indelas på olika sätt. Jämfört med de ovan nämnda konfliktbegreppen går den svenske freds- och konfliktforskaren Håkan Wiberg en helt annan väg. Han frågar om konfliktobjektet är delbart eller odelbart. I fallet med Gulfkriget 1991 kan staten Kuwait betraktas som konfliktobjekt. Uppenbart var detta konfliktobjekt inte delbart. Kuwait kunde inte delas. De i historien kända delningarna av Polen på slutet av 1700-talet kan ses som exempel på fall där

KAPITEL 1

konfliktobjektet var delbart. Följden blev att Polen delades och upphörde att existera som självständig stat under 125 år (1795-1920).

Antalet konfliktparter har betydelse. Det tycks finnas en tendens till att samhällseliga konflikter är tvåsidiga, d v s det finns två parter, även om det finns åtskilliga fall med fler parter. Också antalet inblandade värden spelar in. Sannolikt är det lättare att bemästra konflikter där många värden är inblandade och där var och en av parterna har något att vinna, då detta kan ge möjlighet till kompromisser. Ett exempel hämtat från svensk inrikespolitik är de många uppgörelserna mellan det regerande socialdemokratiska partiet och olika oppositionspartier. Oppositionspartierna har fått gehör för en del av sina synpunkter, samtidigt som regeringen har kunnat genomföra det mesta av sin politik.

Är de ingående parterna jämnstarka – en symmetrisk konflikt – eller är konflikten asymmetrisk – finns det mycket stora skillnader i resurser mellan parterna? I Gulf-konflikten 1991 förändrades balansen mellan antagonisterna under den militära uppbyggnadsfasen. Till en början var Irak helt överlägset i alla sammanhang, och kunde därför avvisa alla försök till icke-militära lösningar. Sedan FN kunnat enas om att göra ett ingripande från det som kom att kallas "världssamfundet", kom dock vågskålen snabbt att väga över till FN-sidans favör. I 2003 års Irak-konflikt tycks konfliktobjektet, Saddam Husseins styre av Irak vara ett odelbart objekt. Detta försvårar konflikten. I denna konflikt, USA med allierade mot Saddam Husseins Irak 2003, tycks antalet parter ökat, både genom att terrornätverket Al-Qaida kan finnas närvarande någonstans i bakgrunden, grannstaternas agerande och att motsättningarna successivt ökade inom NATO och FN under hösten och vintern 2002-03. Antalet inblandade värden tycks dock inte ha ökat. Jokern i sammanhanget utgörs naturligtvis av terrorisshoten och den allt tydligare knytningen till konflikten i Mellanöstern.

VARFÖR UPPSTÅR KONFLIKTER?

Vi antar att en förutsättning för krig är att det existerar en konflikt, vilken åtminstone en part är medveten om. Stater startar krig endast om de har en föreställning om ett eftersträvanvärt mål eller om de är eller upplever sig vara hotade. Den givna grundfrågan blir alltså varför konflikter egentligen uppstår. Här finns åtskilliga idéer, vilka har framlagts av olika forskare.

Aggressionen som drivkraft

Mänsklig aggression kan ses som en förutsättning för krig. Denna uppfattning delas av många, och den uppfattningen kan ju synas vara helt okontroversiell. Men vi måste också här definiera själva begreppet innan vi kan gå vidare: Med aggression kan vi avse en viss typ av handlingar som en stat riktar mot en annan, men begreppet kan också beteckna en viss typ av beteende hos en individ. Detta beteende kan i sin tur vara en följd av hos människan medfödda drifter eller andra inre, och därmed medfödda, dispositioner (möjligheter) hos individen. Liksom i andra fall där man studerar beteenden och söker förklara dessa kan vi här urskilja olika förklaringsnivåer. Med detta menar vi att förklaringen till ett fenomen förändras beroende på utgångspunkten för förklaringen. Det är sannolikt omöjligt att ange en isolerad orsak till olika mänskliga beteenden eller fenomen. Vi kan urskilja fyra olika förklaringsnivåer på mänskligt beteende:

1. "Människan är i grunden en biologisk varelse."

Om vi utgår från denna uppfattning ser vi aggressionen som en medfödd instinkt eller tendens som tar sig uttryck i ett aggressivt beteende under vissa förutsättningar. Också revirbeteende kan ingå här. Om en individ upplever ett hot tillräckligt starkt går individen till attack eller flyr. Grunden för detta beteende är då människans natur. En följd av denna inställning blir att aggressiviteten är en del av människans natur och att krig därför inte kan undvikas i längden.

2. Psykologisk nivå

På psykologisk nivå kan vi förstå mänsklig aggression som ett resultat av frustration, alltså att individen hindras att uppnå mål, vilka uppfattas som eftersträvansvärda av individen. En besviken och frustrerad människa uppträder gärna aggressivt.

3. Socialpsykologisk nivå

På socialpsykologisk nivå ser vi människan som en gruppvarelse och det är hennes upplevelser i gruppen som styr hennes beteende. Med gruppen som utgångspunkt kan vi söka beskriva och förstå individens aggressiva beteende. Genom grupptrycket lär sig individen det aggressiva beteendet och har en strävan att gå upp i gruppen. Det aggressiva beteendet belönas i

KAPITEL 1

gruppen. Vi kan exempelvis tänka på militär drill av soldater, men också på gäng som går till attack mot en upplevd fiende.

4. Samhällsnivån

På en samhällelig nivå kan vi se konflikter och aggressioner som ett resultat av individ- och gruppkonflikter som transformerats till samhälleliga konflikter. Det är alltså samhällets struktur som ger upphov till konflikterna. Exempel på detta är klasskonflikter i marxistisk mening, raskonflikter och etniska konflikter.

Vi skall nu göra en spekulativ utflykt för att klargöra och illustrera dessa tankar genom att söka de bakomliggande orsakerna till det andra världskriget: Om vi följer tankegångarna med de fyra förklaringsnivåerna skulle vi alltså på den biologiska nivån kunna hävda att åtminstone politiska och militära ledare i de länder som kom att bli krigförande styrdes av medfödda aggressiva instinkter och att detta skulle vara en tillräcklig förklaring till kriget. Rustningar, politiska, ideologiska och ekonomiska motsättningar skulle då vara underordnade den grundläggande, medfödda aggressiviteten. På samma sätt skulle också allt annat våld kunna förklaras. På psykologisk nivå skulle vi hos politiska och militära ledare söka efter personlighetsdrag som kan tänkas leda till aggressivt beteende och benägenhet att utnyttja de redan tidigare uppbyggda krigsmaskinerna. Stalins paranoidea drag är väl belagda, liksom Hitlers megalomani (megalomani= storsjansinnes) psykiska läggning. Att Adolf Hitler hade en hög uppfattning om sina egna konstnärliga och arkitektoniska talanger är välkänt. Tänk om han hade antagits vid Arkitekturskolan i Wien 1908! Hade världen då fått uppleva en stor (!?) arkitekt och sluppit ett förödande världskrig?

Illustration: Kim Gutekunst

Om vi utgår från den socialpsykologiska nivån så underlättar samspelet i de för individen viktiga grupperna uppkomsten av aggressiva beteenden. Den grupp man då har fokuserat sitt intresse på är naturligtvis familjen. Flera forskare har hävdat att auktoritär uppfostran ("den svarta pedagogiken") gynnar skapandet av personlighetsdrag som aggressivitet, förakt för svaghet och intolerans. Man har dessutom hävdat att den typiska uppfostringsmodellen i det tidiga 1900-talets Tyskland var mycket auktoritär: Barn skulle tidigt lära sig veta sin plats i samhället. Följden blev, menar dessa forskare, att tyska ungdomar snabbt fann sig tillrätta i det aggressiva Nazityskland på 1930-talet och att dessa unga var väl anpassade till att utgöra grunden i en väl-drillad krigsmakt.

På en samhälls-nivå kan vi se att krig och konflikter mellan stater uppstår därför att staterna har motstridiga intressen som inte kan sammanjämkas och att ingen av parterna är intresserad av att söka en kompromiss. Andra världskriget kan mycket väl förklaras just på detta sätt. Axelmakterna och de allierade hade i längden helt motstridiga intressen, och även om England och Frankrike förde en eftergiftspolitik gentemot Tyskland fram till våren 1939 var situationen ohållbar, bland annat på grund av de bindande försäkringar om beskydd, som England och Frankrike givit till Polen.

FRUSTRATION, AGGRESSION OCH RANGORDNING

Det tråkiga med dessa idéer och "teorifragment" är att de inte är testbara. Enligt normalt vetenskapligt tänkande bör vi utgå från begrepp som vi kombinerar till hypoteser och teorier. Det är grundläggande att dessa hypoteser och teorier skall vara testbara, d v s vi skall kunna pröva dem mot verkligheten. Flertalet av de idéer som vi kan få när vi studerar olika förklaringsnivåer är dock inte testbara. Det finns emellertid en hypotes som många forskare anknutit till, nämligen den så kallade frustrations-aggressions-hypotesen. Denna s k F-A-hypotes avsåg till en början endast beteenden på individnivå. Vi skall sammanfatta F-A-hypotesen i några huvudpunkter (förenklat efter Wiberg):

1. Frustration blir följden av att en person hindras att uppnå ett mål.
2. Aggression avser beteenden som leder till att någon skadas.
3. Med vissa undantag leder frustration alltid till aggression.

KAPITEL 1

4. Aggressionen riktas inte nödvändigtvis mot den som åstadkommer frustrationen.
5. Om den som förorsakar frustrationen kan identifieras men inte kan anfallas så riktas aggressionen i första hand mot personer eller grupper som påminner om eller förbinds med denne.
6. Aggressiviteten kan ibland riktas inåt och vara självdestruktiv.

När man har försökt att generalisera F-A-hypotesen till samhälls- eller gruppnivå har man förändrat begreppen. Frustration får nu betydelsen "otillfredsställda förväntningar", vilka individer skaffat sig genom sina erfarenheter. Dessa kan vara direkt upplevda, till exempel skillnader i levnadsnivå. De kan också komma individen till del genom spridning i massmedia.

Flera studier visar att ekonomiska försämringar, inte minst sådana som drabbar den lägre medelklassen i ett samhälle, tenderar att leda till fiendtlighet mot minoritetsgrupper. Tendenser till höger- och vänsterradikalism förstärks. Frustrationen uppfattas som om den orsakas av en "syndabock" som då kommer att utsättas för vrede och aggression. Många människor menar att de ekonomiska problemen som drabbat Sverige sedan 1970-talet beror på vår flyktingpolitik eller hävdar mycket bestämt att "det är finansbolagen och direktörernas fallskärmsavtal som skapat krisen." Alternativt är det "politikernas fel". Detta är inte helt ovanliga uppfattningar i vårt land nu i början av 2000-talet. Också EU och EMU har ofta varit målen för människor som inte vill mer globalisering. Utifrån detta kan vi förutsäga att ekonomiska kriser i Europa kommer att leda till ökat våld mot minoritetsgrupper, framför allt mot olika invandrargrupper. Händelser under senare år stöder en sådan tolkning. På ett lägre plan kan vi förutsäga att våld i samband med idrottsevenemang blir vanligare om supporterklubbarnas lag förlorar: Alltså, förlorar AIK en viktig hockeymatch ökar därmed sannolikheten för läktarvåld och gatuvåld på grund av supportertrarnas frustration.

Vilken riktning skall stora ekonomiska förändringar ha för att de skall leda till social oro eller revolutioner? Här har olika forskare olika uppfattningar. Marxistiskt inspirerade forskare anser att ekonomiska försämringar leder till social oro medan andra forskare pekar på att stegrade förväntningar som inte infrias kan leda till besvikelse och uppror.

Ett begrepp i nära anknytning till F-A-hypotesen är rangbalans och dess motsats, rangobalans. Begreppen betecknar att personer eller grupper jämför sig med andra grupper efter olika dimensioner, t ex yrke,

utbildning, inkomst, och om de finner att de har det sämre än tänkbara jämförelsegrupper i det omgivande samhället så kan denna rangobalans leda till aggression i vid mening, till exempel politisk radikalism, men även till religiös fundamentalism. Många välutbildade invandrare har haft stora svårigheter att etablera sig på den svenska arbetsmarknaden. Detta är självklart att detta kan leda till frustration och den frustrationen kan i sin tur leda till ett avståndstagande från hela samhället. Det finns flera studier som bekräftar detta. På samma sätt kan framgångsrika invandrare i Sverige av många infödda svenskar upplevas som frustrerande.

Även på statsnivå finner vi bekräftelse på detta. Så visar forskning att stater med god ekonomisk utveckling men med blygsamma andra maktresurser, till exempel i form av politiskt anseende och inflytande, tenderar vara inblandade i många yttre konflikter. Ett exempel är Preussens krigiska historia från början av 1700-talet fram till 1870. Ett annat exempel på det kan vara Japan under mellankrigstiden. Landet hade en stor ekonomisk och militär potential men ansåg sig inte ha fått någon rättmätig plats i världssamfundet. Landet befann sig konstant i krig från 1931 till 1945. Situationen i Mellanöstern sedan 1948 kan också tolkas i F-A-hypotesens anda. Speciellt kan vi se den sk palestinska intifadan som ett exempel då politisk frustration leder till våld. F-A-hypotesen visar alltså i många studier på ett starkt samband mellan frustration, politisk instabilitet och våld.

KAPITEL 3

ATT ANALYSERA INTERNATIONELLA RELATIONER PÅ OLIKA NIVÅER

Modell- och teoribyggarnas analyser blir lätt abstrakta. Hur skall man göra för att förstå och analysera en specifik konflikt? Kan vi göra det inom ramen för de presenterade modellerna, eller måste vi välja andra mer handfasta vägar? Som i så många fall är svaret "ja". De presenterade modellerna fokuserar på olika sätt vad som betraktas som viktigt vid studiet av internationella relationer. Enligt tidigare resonemang så skulle vi kunna säga att genom att välja en viss modell sätter vi på oss speciella "glasögon", som gör det lätt att se vissa sammanhang, men svårare att se andra. Men de modeller som hittills visats har legat på en mycket hög abstraktionsnivå. Låt oss därför bli mer konkreta! En möjlig väg att gå är att följa den analysmodell som de båda amerikanska forskarna Russett och Starr presenterar i sin bok "World Politics". Grundtanken i denna modell är att vi kan analysera internationella relationer på olika nivåer. Dessa nivåer börjar med individen och slutar i systemet. Detta påminner i stor utsträckning om de tidigare behandlade fyra "förklaringsnivåerna", men går ett steg längre, då man också ser till världspolitiken, alltså de internationella relationerna och världssystemet.

1. Individnivån

Den första nivån gäller individuella beslutsfattare. Den fråga vi måste ställa oss är om beslutsfattandet i viktiga utrikespolitiska frågor påverkas av utbildning, personlighetsdrag eller till och med av fysisk hälsa. Vi kan t ex fundera över hur Jaltakonferensens resultat påverkades av att USA:s president Roosevelt var svårt sjuk och därefter dog inom två månader. Många medicinshistoriker har studerat hur olika statsmäns hälsa påverkat politiken. Intressanta fall är exempelvis den amerikanske presidenten Wilson, Josef Stalin och Adolf Hitler. På ett mer aktuellt plan: Hur påverkades den amerikanska utrikespolitiken av bytet på den amerikanska presidentposten i januari 2001, då den utrikespolitiskt erfarne Bill Clinton ersattes den mycket mindre erfarne George W Bush? Eller nästan parallellt: Skiftet mellan Jeltsin och Putin i Ryssland? Det är viktigt att vi har den individuella nivåns betydelse klar för oss, även om inte minst våra massmedier har en tydlig tendens att övervärdera enskilda personers betydelse. Vidare: Erfarenheten visar att nya regimer ofta

försöker visa att den nya politiken innebär en förnyelse jämfört med den tidigare förda politiken, men det är inte säkert att ett maktskifte innebär så stora förändringar som man vill se av.

2. Beslutfattarnas roller och sociala bakgrund

En beslutsfattares sätt att handla påverkas självklart av vilken roll han eller hon spelar i det politiska systemet. Oavsett personlighet eller ideologi kan vi förvänta oss att t ex chefer för flygvapnen världen över protesterar om deras regeringar föreslår nedskärningar inom just deras vapenslag. En individ som får en chefsroll på en institution måste värna om institutionens intressen, även om han också måste beakta andra institutioners legitima intressen. Det är också rimligt att antaga att beslutsfattare påverkas av sin sociala bakgrund vad gäller attityder och perspektiv på tillvaron. Sålunda kan vi utgå från att svenska socialdemokratiska regeringar påverkats av fackföreningsattityder, inte bara på grund av de nära kontakterna mellan LO och SAP, utan också på grund av att enskilda regeringsmedlemmar rekryterats direkt från fackföreningsrörelsen. På samma sätt har naturligtvis borgerliga statsråd påverkats av sina speciella sociala bakgrunder. Även om skillnaderna mellan de två blocken är tydliga, kan vi långt ifrån alltid förklara skillnader i t ex den ekonomiska politiken med skillnader i beslutfattarnas egna sociala bakgrund.

3. Regeringsmaktens struktur

Hur påverkas utrikespolitiska beslut av att regeringsmakten utmanas regelbundet i demokratiska val? Blir politiska beslut i likartade situationer annorlunda om den enda skillnaden är om besluten tas av en auktoritär regim eller av en demokratisk regering? I auktoritära system kan beslutsfattare arbeta utifrån en relativt smal politisk bas. Den politiska oppositionen undertrycks och den politiska makten grundas på olika förtryckmekanismer. I ett demokratiskt system kan den politiska ledningen inte regera om en parlamentarisk majoritet motsätter sig politiken. Låt oss se på några historiska exempel! Det ryska kommunistpartiet, med Vladimir Lenin som ledare, tog genom en kupp makten i Ryssland i november 1917. De allmänna valen i december 1917 gav inte bolsjevikerna majoritet, så maktfrågorna kom att lösas med vapen. Den inkallade duman (riksdagen) förhindrades att sammanträda. Ett viktigt politiskt beslut gällde Rysslands fortsatta engagemang i det stora

KAPITEL 3

kriget. Skulle ryssarna fortsätta att strida på ententens sida eller skulle man sluta en separatfred med Tyskland? Det är klart att det tsaristiska Ryssland inte utan vidare hade kunnat lämna sina främsta allierade, Frankrike och England. Den nya kommunistiska regeringen stod däremot mycket friare i förhållande till gamla pakter och kunde därför sluta fred med Tyskland i Brest-Litovsk i mars 1918. Sannolikt var det folkliga stödet för denna politik begränsat. Många ville ha fred, men få ville att "moder Ryssland" skulle förlora land.

4. Samhällets resurser

Ett samhälles resurser påverkar uppenbarligen vilka handlingsalternativ landet har i en given situation. Ett exempel: Vid andra världskrigets slut var en stor del av den tyska industrin sönderbombad. Landet delades visserligen upp i fyra ockupationszoner, men Västtyskland lyckades snabbt bygga upp en industriell bas för att mot slutet av 1980-talet vara den tredje starkaste ekonomin i världen. Den motsatta vägen gick Sovjetunionen, en av segrarna i andra världskriget. Planekonomins ineffektivitet samt den efterhand allt mer ökande satsningen på militära rustningar krossade till slut den sovjetiska ekonomin. Trots tillgång till mängder av kärnvapen talar man inte längre om Ryssland som en supermakt.

Det är självklart att ett lands handlingsfrihet bestäms av de resurser (t ex naturtillgångar, teknikutveckling, utbildad arbetskraft) som finns. Är landet fattigt så har det i regel små möjligheter att påverka världspolitiken, men är det rikt så förändras bilden helt. Länder med stora utvecklingsmöjligheter är alltid intressanta som medspelare i det politiska spelet, oberoende av den politik de för. Ett aktuellt exempel är förhållandet mellan USA och Kina. USA är rikt, Kina är fattigt, men Kina är ändå viktigt på grund av sin storlek. Den amerikanska administrationen har haft stora svårigheter att kombinera politiska krav på Kina (demokratisering!) med handelspolitiska realiteter. Kina är nämligen världens befolkningsrikaste stat och därmed en intressant potentiell marknad för företag som t ex Coca-Cola och McDonald's.

Ett lands ekonomiska system kan också påverka den förda utrikespolitiken. Detta var mycket tydligt under det kalla kriget efter 1945, men är möjligen mindre uppenbart nu, när flertalet stater bekänner sig till någon form av marknadsekonomi. Två tydliga avvikare från detta mönster är dock Nordkorea och Kuba, där Kuba genom en folkomröstning beslutat (99% för) att för evigt vara ett socialistiskt land (!).

5. *Internationella relationer*

Relationer mellan stater bestäms huvudsakligen av de enskilda staternas egenskaper. Små och svaga länder kommer att agera på ett sätt gentemot små grannar och på ett annat gentemot närliggande stormakter. Ett exempel på detta är de mycket speciella relationerna mellan Finland och Sovjetunionen under efterkrigstiden, jämfört med de finska relationerna till Sverige under samma period. Viktigare finska utrikes- och inrikespolitiska beslut måste i praktiken godkännas av Sovjetunionens regering för att de skulle kunna genomföras. Ett exempel är "notkrisen" 1961. Sovjetunionen krävde då "militära konsultationer" med hänvisning till Vänskaps- och biståndspakten (VSB), p.g.a. läget i Berlin (Berlinmuren byggs). Ett annat och för Sverige ganska pinsamt exempel är vårt förhållande till Nazityskland under framför allt åren 1940-43. Den svenska regeringen var då under ett flertal tillfällen tvungen att ge efter för tyska krav. Det mest spektakulära var naturligtvis att den svenska regeringen tillät transitering av tysk trupp, den så kallade Engelbrektdivisionen, genom Sverige.

6. *Världssystemet*

Världssystemet är det globala system inom vilket varje beslutsfattare verkar. Ett system består alltid av samverkande delar. En värld som består av två dominerande supermakter skiljer sig mycket från en värld med flera stormakter med likvärdig styrka, men också från en värld med bara en dominerande supermakt. Med två dominerande makter tenderar vi att få en värld fylld av motsättningar mellan supermakterna. Vi har fått uppleva denna situation under efterkrigstiden. Om vi har en värld med flera starka makter så är sannolikheten stor att vi får uppleva konflikter mellan många skiftande allianser. Detta påminner om situationen i Europa före första världskriget. Stormaktssystemet har dock helt förändrats efter Sovjetunionens sammanbrott. Vi har fått en helt ny maktstruktur, och med det nya problem. Nu finns bara en supermakt, vilken befinner sig militärt och ekonomiskt i en klass för sig. USA kan om de vill på egen hand genomföra militära operationer runt om i världen. Man behöver knappast ta hänsyn till vare sig världssamfundet (FN) eller mindre stater om det kommer till kritan. Samtidigt – en annan aspekt på världssystemet är att den ekonomiska och teknologiska utvecklingen gör att vi blir alltmer knutna till varandra. Vapenutveckling, transportförmåga och kommunikationstekniker har totalt förändrat umgänget mellan

KAPITEL 3

dagens stater. Vi är alla globalt beroende. Ett aktiefall i New York påverkar sekundsnabbt börserna i London, Stockholm och Tokyo. En kärnkraftsolycka kan inom ett dygn påverka människor hundratals mil från själva olycksplatsen. En större terrorattack någonstans på vår planet kan omedelbart sätta militär i högsta beredskap i länder på andra sidan jorden.

Det är också viktigt att minnas att system tenderar att vara hierarkiska. Världssystemmodellen beskriver och delar upp världens stater i över- och underordnade. De rika staterna har alltid försökt kontrollera stater som häftat i skuld till dem. En aktuell fråga är om det kalla krigets slut kommer att leda till att stormakter (f n USA) i mindre utsträckning än tidigare kommer att blanda sig i de små staternas affärer, eller om det tvärtom kommer att betyda att stormakterna/stormakten känner sig säkrare och och friare att agera på egen hand och t ex bedriva en egen, expansionistisk politik. Utvecklingen pekar på en växande stormaktarrogans och mindre känslighet för FN's och andra staters önskemål. USA:s behandling av nedrustningsavtal och miljödeklarationer efter George W Bush:s tillträde som president 2001 är tydliga tecken på detta, liksom naturligtvis utvecklingen i samband med Irakkriget 2003.